

EUSKERA UESKA"KO URIAN XIV MENDETIK XVII"ERA

Esker onez
Eusko-Jaurlaritzan Kultur-Arazoen
Arduradun Nagusia dan
gure MARIKARMEN GARMENDIA Andreami.
Bere laguntzarik gabe
ez bait genuan lan au egiterik izango.

Badira urte batzuk, Euskerak Oska edo Ueska urian XVII mendera arte bizirik irauteko izan duan aalmen arrigarriaz Aldizkari ontan bertan idatzi nauala.

Osoki ez, baiñan bazan alare nolabait beintzat ezaguna Euskeraren gaitasun miresgarri ori, RiCARDO DEL ARCO'k "Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos" deritzan Madrino aldizkarian (1913.11.432) Oska'ko Udalak, bere artekarrej —"als corredors"— azokan salerosketak Euskeraz legeztatzea "hacer mercaderías en bascuene" galeraziz 1349"n artutako Erabakiaren transkripzio edo berri-dazketa bat argitaratu zuan ezkeri.

Garrantzi aundikoa dala iduritzen zait Euskeraren iraupen miresgarri orj. Ez, bakarrik, gure Erriaren antziñatasuna argitzeko, baizik eta, baita, Aragoi'ko edes-tiaren sustraiak egokiago, jta zintzoago! ezagutzeko ere. "ARA"- "GOI" —atzizkiz "ARA"- "GOIA"— jzenean bertan bait darama Aragoi"ek bere jatorrijko euskaldun-tasunaren adigarri nabari ukaeziña.

Guzi orrek eraginda, Oska'ko urira maiz joana nauzute. 1999"garren urte ontako Ekaiñillez azkeneko aldiz. Atutxa'tar Paul eta Latxagátar Joxemari eraman nituan nerekin. Biak dira Euskerazaintzakoak: au, osoa; ura, laguntzaillea.

Ondo jakiña dan lez, Latxaga Frantzi"ko Ikastetxe Nagusietan iru Doktoradutza irabazitako laguna dugu: Teologizkoa, Antropologizkoa, eta Izkuntziztikoa. Azkeneko au Sorboná n. Ez nuan noski nolanaiko-laguntzaillea, orrelako gizon bat, Oska'n egitea pensatzen nuan lanerako, ots, urj ortan Euskerak izan zuan bizkortasuna aztertzeko (1).

Bizkortasun orri-buruz bagenekigun OIHENART"ek bere "Notitia Utriusque Vasconiae" deritzan liburuaren bidez XVII mendean aldarrikatu zuanari eskerrak,

(1) Zoritzarrez, —osasan arras makaleko mutila bait dugu Latxaga—, soilki aste batez egon aal izan zuan lanean, eta berriro Oska'tik Donosti'ra itzuli bearrean aurkitu zan. Izan zan ori, neretzat, galera, galanta!

Oska"ko mendietan, bai, Euskera erdiarohan ez eze aroberrian bertan epe luzez itzegin zala.

Guk, ordea, noiz arte itzegin zan jakin nai genuan, eta, bereiziki, noiz arte, Oska Uri berbereko enparantza ta karriketan.

Azkeneko ibillaldi onen aurretik, nere aurreneko urratsa, RIARDO DEL ARCO'k argitaratutako "Ordenanza" edo Oska'ko Kontzejuak emandako "Agindu" zar berberaren fotokopi bat Oska'ko Udal-Artxibura eskatzea izan zan.

Atsegin aundiz argitaratu nai dut emen, andik jaso nuan erantzuna. Eta ori, arrazoi bigaitik:

Bata, On FEDERICO BALAGUER aipatzearekin, neri, Jaun txit jakintsu orrekin arremanetan jartzeko bidea eman zidalako.

Bestea, XVII mendea mintzatzerakoan, ordurako ere naiko aundia zan nere jakin-naia anitz aundiagotu zidalako.

Ona emen andik jaso nuan eskutitz orren mamia:

"Excmo. Ayuntamiento de Huesca. Archivo Provincial: 4 de noviembre de 1996. Nos dirigimos a Vd. para indicarle que, después de haber consultado al anterior Archivero y Cronista Oficial de la Ciudad, D. Federico Balaguer, podemos proporcionarle la siguiente información: la cita que Vd. hace sobre el conocido texto de las ordenanzas municipales de 1349, cuya fotocopia le enviamos, se halla en el "manuscrito n° 2" de este archivo. La prohibición se re.ite en .osteriores ordenanzas hasta Ile ar al silo XVII" (azpimarraketak nereak).

Ona berriz, orain RICARDO DEL ARCO'k argitaratu zuan bezala, Oska'ko Kontzejuak agindu zuanaren itxura:

"Itero nuyt corredor non sia usado que faga mercaderia ninguna que compre nin venda entre ningunas personas faulando en algarabia ni en abraych nin en basquenp; et qui lo fara pague por coto xxx sol".

Idazki zar ortan izkera laukoitzeko uri agertzen zaigu Oska XIV mendean: elizgizonen eta gizakume ikasien LATINA aipatzeke ere, bai bait dira lau an itzegiten ziran eleak: EBERKERA (abraych), ARABIERA (algarabia), Euskera (bascuenq) eta, jakiña, oraindik sortu-berria zan Aragoi'ko ERROMANTZEA.

Laukoitzasun orrek askoz merezimendu geiagokoa egiten du Euskeraren mendeak-zeako irauomena, ezpairik gabe, naiz lauetan errikoiena bai, kulturaren eta elertiaren aldetik bera bait zan eskierki txiroena.

Eta, askoz aundiagoa gertatuko zaigu oraindik Euskeraren irauomen orren arrigarritasuna, onoko au gogora erakartzen badugu: Oska, Krist'aurreko II mendearen azkenaldetik eleketa bat baiño geiagoko uria izan zitzaigula, eta SERTORIO'k, Sila Erromako Diktatorearen aurka 82"-tik 72"era koldarki erailla izan zan arte amar urtez garaille egindako gudaeen, Oska bere lurraldearen Uri Nagusi biurtu zuala, bertan Senatu bat eta Latiña ta Erromáko Kultura erakusteko lkastetxe Nagusi bat eratuz ta era ortan OSKA "Bigarren Erroma" biurtu zuala.

Alatagutziz, ez zuan Euskerak, an, bere bizirik galdu.

Ta, ez askoz geroago, JULIO ZESAR'ek, Ispani"ko Jaurle izanez gero, Ispani"ko uriek azokarako argitaratzen zituzten txanponak Ispanietako izkeraz idatzirik ateratzea galerazi zuan.

Ez dirudi, ordea, bere debeku orrek eragin aundia izan zuanik, Euskaljerri zarreen bertan, Oskan'n, adibidez, dirua IBERIERAZ idatzirik argitaratzen jarraitu bait zuten.

Iberieraz daude idatzirik Euskalerriko beste "txanpondegietan" tajutu ziran diruak ere, "Bascunes" itza daramatenak, adibidez (2).

Txanpon oiek danak iberieraz ornen daude idatzirik. Ala jzafen da, baiñan nere ustez Euskerazkoa da izki-ikur (3) iberiar oien bidez eman nai izan zan mezua.

Beraz, Euskalerrri Zarrean agertutako txanpon oiek Euskeraz idatzirik daude, naiz iberkeraren izki-ikurrez idatzirik agertu. Orregaitik, ikerlari guztiek idazki oien esannaia igartzeko Euskera erabilli oi dute. Eta zitu bikaiñiak jasoz, gaiñera, beraiek diotenez. ¿Nola ez?, idazki oiek euskaldunak diralarik!

Ez gaitezen esan dedanaz arritu: euskaldunok ez bait dugu beiñere, idazteko, gure jatorrizko izki-ikurrik izan. Alboratu zaizkigun izkerenak artu izan ditugu beti: Latiñarenak orain, Arabierarenak lenago, aiek menderatu zuten Euskalerrriaren zatietan, eta leenago oraindik, ¿zergaitik ez? txanpon auek azoketara agertu ziran urteetan, iberkerarenak.

Itxuraz, JULIO ZESAR"en jardunkerak et zuan Oska'ko errikideen artean indar aundirik izan; dirua betiko eran sortzen jarraitzeaz gaiñera, itzegiten ere len bezala Euskeraz itzegiten jarraitu bait zuten, ori adierazten duala dirudi ba, askoz geroago ere, XIV, XVI, eta XVII mendeetan uri artako Jauntxoek beren buruak eta bere erro-mantze maitea Euskeraren erasotik babesteko artu bear izan zituzten neurriak (4).

Alare, naiz Oska"ko Jauntxo aien agindua Euskeraren aurka emandako lenen legea izan, ez zitzaien lege ura gero emango diranak bezain gogorra atera. Ez beintzat gure denbora auetan ezagutu dugun bezain anker, zipotz, eta koldarra.

Ikus:

- 1349"ean Oska'ko Udalak emandako agindu ura ez zan Oska'ko erriarentzat emana izan;

(2) Ez dakit esan dedan gaurko Ueska OSKA izendatu zutela erromatarrek. Zalantzan ibilli naiz idazlan ontan zer izen erabilli, oroitzen bait nintzan, Lekuona Zarrantzat Ueska ta Eusko izen bat bera dirala. Oska erabiltzea erabaki dut idazkera zarrenganako eraspenez. Oskan tajutu ziran txindiek BOLSCAN daramate idatzirik, baiñan itz orren baitan dago izkutaturik OSKA: BOLSCAN. Azkeneko "N" ori atzizki toki-adiarazle euskalduna izan daiteke: OSKA'n. BASCUNES itzari dago-kionez, agirian dagon gauza da beintzat BASCONES itzarekin duan antza. "Nekerik txikienaren" legeak eraginda, izkuntza guztietan O errez biurtzen da U. Alderantziz, lege beraren araura, U ez da ain errez O biurtzen.

Baleike ordea, ordurako, O, euskaldun aien agoskeran U biurturik egotea, eta izen ori, Baskones, beren txanponetan, agoskatzen zuten bezala BASCUNES idatzi izatea. Zaillagoa zaigu azkeneko "S" ori zer izan daitekean igartzea. Iberiarrak ez ziran indeuroparrak. Bai ordea Keltiarrak, eta lurralde artan zebiltzan auek ere Keltiberitarren enda osotuz. ¿S ori, gaurregungo Inglanderarena bezala "genitivum germanicum" bat ote da? Orrela ba'litz BASKOIARENA izango genuke txindietako BASCUNES ori.

(3) "Izki", "parte de la palabra"; "ikur", "signo". Ortaz, egokia derizkiot "Itz-Ikurra", gaztelerazko "letra escrita" euskeratzeko.

(4) "Nere ustez", ez zuten, agian, 1349"an Oska ko Kontzejukoek eta geroago 1561 "ean Kofradi'ko Zuzendariak, Euskera ezabatzerik billatzen. Oska izkuntz askoko uria izanik, bearbada, administraketa errezagotzeko ez zuten dokumentu ofizial guztiak izkuntza bat berean idazteratzea besterik billatzen. Baiñan ori besterik ez ba'zan billatzen zutena, ¿zertarako zinketa aiek, eta alako indarra-erabilli-naia?

- Soilki Uriko "azokarako" baizik.

- Ta, azokaren barruan ere, soilki artekarietzat, ots, Udal beraren langille ziran gizakumeentzat; ez azokara saltzera edo erostera urbiltzen ziran jendeentzat.

- Ta, ainzuzen, ez da Euskeraz itzegitea (faular en bascuenc) artekarietara galarazten zaiena. Galerazten zaiena soilki salerosketak Euskeraz legezkatzea bait da (facer mercaderia ninguna).

Bearrezkoa derizkiot "facer mercaderia" orren zentzua pixka bat argitzea, dakarren zentzua ez bait da, itz oiek berez dutenari estuegi lotuz, guk gaur emango geniekena. Artekarietara ez dute ba beraiek ezer saltzen ez erosten. Beste batzuek beren artean bitartekari gabe saltzen eta erosten dutena, edo artekari beraien bitartez saltzen eta erosten dutena legearen indarrez sendotu besterik ez bait dute egiten.

Orixe adierazten digu Udalak erabili zuan esaerak ere: "mercaderia que compre nin venda" esatean, "salerosketako ekintza", ots, gaztelerazko "operación de compra y venta" bait zan itz oien bidez esan nai zuana, eta "facer mercaderia ninguna entre ningunas personas" esatean, berriz, -artekari beraiek salerosketarietara egiten ez duten ezker- , "beste pertsonen artean egiten ziran salerosketak legezkatzea izan zan (saleroslei) debekatu nai izan ziena.

Esquierki, artekari aiek, beren eginbearra betetzeko, ots, Oská n egiten ziran salerosketak legezkatzeko, luma ta papera erabiliko zituztela uste izatekoa da. Idatzi guzti aiek, jakíña, galduak ditugu. Ez nolanaiko galera Euskera maite dugunontzat eta mundu zabaleko izkuntzalari euskerazaleentzat. Idatzi aiek izango bait ziran Euskeraren dokumentu idatzirik zarrena, Baskoni eta Aragoi'ko aurreneko izkuntzaren lenengo pitxiak (5).

Galde bat gelditzen zaigu, oraindik, erantzunik gabe: Onako au: Oska'ko Kontzejua ainbeste kezkatzen- ¿eta bildurtzen?- zuan "bascuenc" ura itzegiten zuten gizakume aiek ¿nor ote ziran?, ¿nongoak ote ziran?

Erantzun ezberdin asko jaso nuan antxe bertan oskatarren ezpaitatik. Ona jakingarrienak:

1°. "Naparroatik etorritako argiñak ziran. Argiñ aiek, Euskeraren bidez, emengo jendea atziptzen zuten, dirudianez, eta ori eragozi nai izan zuan Kontzejua".

Baiñan,

- Alde batetik, zail izanen zitzaizen noski argiñ aiei erriko jendea Euskeraren bidez atzipetzea, auek, erdaldun utsak ba'ziran, edo berdin dana, Euskeraz ez zekitelako argiñ aiek esaten zieten ulertzeko gai izan ez ba'ziran.

Beste alde batetik, naiz Oska Probintziko eliz eta jauregietan lan egitera etorritako argiñak, dokumentu asko ta askok adierazten digutenez ugari —anitz ugari— izan, argiñ aiek ez ziran multzoka bat-batean etortzen, egunez-egun eta bakankaka baizik, eta, Kontzejua-baitan alako kezka sortarazteko aiañ ez ziran beñere urian alkartu.

- Gaiñera, Kontzejua bere erabaki artan argiñak jaipatu ere ez zuan!

2°. "Probintziko landa ta mendietako nekazariak ziran: azokan uritarrei beren abere ta barazkiak saltzera etorriak".

- Ori bai, ori ezpairik gabe egia da. Urira zer-jana saltzera etortzen diranak nekazariak izaten bait dira. Aiek uriko jendeari zerbait saldu al izateko, bearrezkoa da, ordea,

(5) Euskerak iru izakera ditu: Sortaldekoa (Zubero-Erronkari'koa), Erdikoa (Gipuzku-Naparru-Laburdi'koa), Sarkaldekoa (Bizkai'koa). Irueta'tik ¿zein ote zan Oska'n itzegiten zana? Nere ustez, iparreko arantetan Erronkari'tik aruntz, Sortaldekoa, Auñamendiaren alde bietan lez. Egoalderago, Oska urian eta uriaren alde bietan, Erdikoa, Naparroa'ko euskaldunek eman oi dioten doiñuz.

uriko jendeak aiek esaten diena ulertzeko gauza izatea. Ekonomiazko esakeraz, Oská'n ESKAINTZA ("oferta") EUSKALDUNA bazan, ESKEA ere ("demanda") EUSKALDUNA izango zan; naitanaiez, salerosketak aurrera aterako aal ba'ziran.

- ¿Agian keiñuen bidez alkar adituko zutela? Kontzejuak ez zuan keiñuka ibilzerik galerazi. Itzegitea, ("faular") galerazi zuan: ("faular en bascuenp")

3°. "Edonundik, baita Naparroa'tik ere, Uriko "feri" edo azoka nagusietara etorritako jendeak ziran. Ainzuzen azoka nagusi oietarako emana izan zan Kontzejuaren agindua, eta bertan aipatzen diran artekariak, artekari bereziak dira, "azoka nagusietarako artekariak".

- Baiñan Kontzejuaren "Ordenanza" ark, naiz luzea izan, —50 atal bai bait ditu—, iñon ere ez du, ez alako "feri" aien aipurik egiten, ez aipatzen dituan artekari "artekari bereziak" edo "ferietarako artekariak" esaten.

Eztare, ez du orrelakorik egingo laister aztertuko dugun 1561 "ko dokumentuak. Beraz bi dokumentuetako eta bi dokumentu oien denboretako artekariak berdin-berdiñak dira: Egunero Oská n lan egiten zuten artekari euskaldunak.

¿Euskaldunak... artekariak ere? Bai noski, bestela ez bait zitzaien Euskera erabiltzea debekatuko.

4°. "Oská moroengandik yaretu zanean, Jaka-aldetik etorritako menditar kristauak dira 1349'ko Ordenantzak aipatzen dituanak. Antziña-antziña, bai, Euskera itzegiten zan Oská'n baiñan, aurrena erromatarrek, gero bisigotak eta azkenik moroak etorri ziran ezkerre, Euskera zearo galdurik zegoan. Oská yaretu zuten On Santxo eta On Pedro erregeen gudariak dira Euskera berriro ekarri zutenak, eta uritik moroak bidali-ta bertan bizitzen gelditu ziralako, menditar aien belaun-ordekoak ditugu 1349'an Oská Urian bizi ziran euskaldun aiek".

- Egia da On Santxo Erramirorena" k Oská ri ekin zionean eta On Pedro Santxorenal< menderatu zunean, Oská ren iparreko biztanle danak —eta ondorioz, bi Errege ajen gudari danak— euskaldunak ziralak. Eta baita Errege bi aiek ere. Ez bait dugu aztu bear biak Naparroa'ko III Santxo "Aundia ren odolekoak ziralak: billoba On Santxo, (orregaitik ainzuzen zeraman aren izena), eta birbilloba On Pedro, eta bai ura eta bai au Aragoi'ko Errege ez eze Naparroako Errege ere bazirala.

- Baiña... erromatarrek, eta bisigotak, etorri ziranean, ez zan Oská'n jende-aldaketarik izan.

Ezta arabitarrak etorri ziranean ere. Ez zuten bertan aurkitu zuten jendea erail, edo uritik jaurti, eta aien ordez beraiek an bizitzen jarri. Bertako jendeak bertan jarraitu zuan. Jauntxoek eta gudaiburuek bakarrik izan ziran aldegin zutenak. Etorri-berrietatik soilki agintariek eta gudaibururen batzuk izan ziran, beren babesperako bearrezkoak zituzten gudariekin Oská'n gelditu ziranak.

- Ala, Oská'n, uriko jendea, beti, enda eta izkuntza berekoa izan zitzaigun: euskalduna.

- Ez zan jende aldaketarik izan On Pedro Santxorena Oská'n sartu zanean ere. Milla aldiz entzuna izango duzu, Espáñi'ko edestia-zear ain aipatua izan dalako, "reconquista" itza, Espáñi'ko liburuetan anitz goi-goratua, ta sagaratua! Sarkaldetik eta sortaldetik asita egin zan "lur-galduen-bir-nagusi-biurtze" ura. Sarkaldetik, Asturi-Leon-Gaztelako erregeen eragiñez; Sortaldetik, aurrena Euskalerrriaren eta gero Aragoi'ko erreñuaren ekitez.

- Gauza bat da edesti-liburu espáñiarretan esaten ez dana: "lurrarenbir-nagusitze" aren izpiritua ez zala berdiña izan sartaldean eta sortaldean.

Sartaldean, Asturietako erregeak, bisigotak ziran, oso-osoki "inperialistak", eta aien asmo bakarra, lengo ERREIÑU BISIGOTA birregitea izan zan, ortarako etsai guztiak, arabitarrak adibidez Afrika ra jaurtiz, eta ori lorkaitza gertatzen ba'zitzaien,

danak —eta, inola ez? bisigotiarren etsairik gogorrenak izan ziran euskaldunak ere-ankapera menderatuz.

Arabitarren aurka bezala, Euskaldunen aurka ere borrokan ibilli ziran; eta izpiritu orrekin jarraitu zuten Gaztela'ko erregeek ere, ta Aragoi'ko erreñuari ez zioten beñhere begi goxoz begiratu.

- Ez zan ori izan gudari ta Errege kristau sortaldetarren izpiritua. Euskaldunek, galdutako lurraldea berrirabaztea billatzen zuten. Berdin Naparroa'ko erreñutik jaiotako Aragoi'ko erreñuaren erregeek ere; bai beintzat emen erregeak baskoien endakoak eta baskoien pentsakerakoak izan ziran bitartean. Euskotarrak izandako lurrak —oszitarren eta ilergetarren lurra— irabaztea izan zan Aragoi'ko lenen Errege euskaldun aien elburua.

- Naparroa'ko eta Aragoi'ko Erreñuetan moroak ez ziran gorrotatuak izan ezta zigortuak eta lapurtuak ere. Uri bat galtzen zutenean, buruzagiek eta Jauntxoek bakarrik aldegiten zuten, eta aiek utzitako lekua, buruzagi eta jauntxo kristauek artzen zuten.

Erriko jendea bertan gelditzen zan, Errege kristaurekin dokumentu idatzien bitartez beren eskubide eta bearkizunak antolatuz gero.

Oroi aztertzen ari geran bi dokumentuek Oska'ko artekariei salerosketen legeztaketa, Euskeraz ez ezê Arabieraz ere egitea, galerazi ziela. Ori, bai noski, "arabitarrak" Oskan jarraitzen zutelako adigarri zorrotza dugu.

- Gaiñera, On Santxo'k eta On Pedro'k Oska'ko Urira sartzekoan an aurkitu zituzten "moroak", naiz erlijioz musulmanak, endaz On Santxo, On Pedro, eta auen gudariak bezain euskotarrak ziran eta aiek bezain euskaldunak.

Oskan eta Ispanietako Erdi-Ugarte guzian, arabitarrek arrapatutako beste lurralde danetan bezala, jendea, ia-ia dana, musulman egin bait zan eun urte baiño leenago. Oso gutxi izan ziran ba kristau jarraitu zuten "mozarabitarrak", naiz izen eta eraginmen aundikoak bai.

"Al cumplirse el siglo de la conquista, la inmensa mayoría de la población hispano-visigótica había abrazado el islam" (Diccionario de Historia Eclesiástica de España, III, 1747. Azpimarraketa, nerea)

Al, ta Arabiarren menpera jausiz gero "moro" biurtu ziran euskaldunak, ostera Errege kristauen mendera itzuli ziranean, kristau egin ziran berriro. Oraingo ontan ere, lengo artan kristau jarraitu zuten "mozarabeak" bezala, oso gutxi izan ziran musulman jarraitu zuten "mudejarrak", naiz auek ere bai eraginmen aundikoak, erti-lanetan batez ere.

- Arrisku geiago darama, nere aurka, On Pedro Oskan sartu zanean uri adako jende errikoia odolez bakarrik ez eze izkeraz ere On Pedro bera ta bere guda-riek bezain euskalduna zala esatera ausartu izateak.

Ez dut alare ori esatea logikaren arauen aurkako jardunkera izan daitekeanik nere ustez XIV mendean eta baita XVI'ean ere bizirik jarraitzen zuan "algarabia" ura, soilki "arabitar" aberatsen eta jakintsuen izkuntza izan bait zan musulmanak Oskan egon ziran aro guztian. Iduritzen zaitenez, erriak, erri landerrak; naiz musulmana bihurturik egon, Euskeraz mintzatzen jarraitu bait zuan beti.

Oska 'ra azkar iritxi ziran arabitarrek, Ego-Ispani'n oiñak ipiñi zituztenez gero, baiña, ez zuten an bikaintasun aundirik lortu, IX eta X mendeetan Muskari'ko (arabitarren Tutera ko) BANU-KASI sendi erdieuskalduneko erdi-errege indartsuek Oska beren babespean adu zuten arte; batez ere sendi altsu ortako II Muza k, oskatarrak bereganatu zituan ezkerro. Gero, Aragoi'ko Erreñu jaioberriko gudari euskaldunek XI mendean adu zuten Oska: 1085'ean inguratu zuan Aragoi'ko I eta Naparroako V On Santxo'k eta 1096'ean artu, Naparroako ta Aragoi'ko I On Pedro'k.

Berriro gogora ekarri bear dugun gauza da Arabitarren aroan ere, txit ugariak eta arras adiskidetsuak, eta la beti paketsuak, izan zirala Oska"ko inguruko jendeekin izan zituan arremanak: alde guztietatik euskaldunak zituan landa ta basoetako aberezain eta nekazariekin, gaiñ-gaiñean Prepirineo edo Auña-Aurreko mendietan, zeuzkan Aragoi'ko Konterri"ko biztanle orokorki euskaldunekin, erdi-euskaldunak edo bai beintzat erdi-euskotarrak ziran Banu"Kasitarrekin, eta baita Auñámendi"z aruntzko "frankiarrekin". Auek ere, lurralde luzez eta zabalez, ¡zearo euskaldunak, garai artan!

Ez du noski iñork ezbaiean ipiñiko Espasa iztegiaren epañizaletasuna. Ikus ba iztegi ospetsu orrek zer dion: "El contacto entre ambas vertientes de los Pirineos era mayor y más constante que el que por largo tiempo se ha creído".

Ez gaitezen ba zalantzetan gelditu. Ez da arrazoiaren aurkako gogoeta, Oska"ko "moroak", odolez euskotarrak ziran "moro" aiek, izkeraz ere euskaldun jarraitu zutela uste izatea, batez ere arazo ta arrisku guztien gaindik bizirik jarraitzeko Euskerak duan aalmen zoragarria begien aurretik galtzen ez ba' dugu!

Oska"ko "moro" aiek Euskerarik ez galdu izateaz arritzen danari onako au gogoerazi nai nioke nik: Aztertzen ari geran 1349"ko dokumentu onek eta berealaxe aztertuko dugun 1561 "koak erakusten digutenez, bizirik jarraitu zuan Oska"n "algarabia"ko, ots, arabierak. Ortaz ez zaigu españizale bat ere arrituko.

Ba, "moroek" Oska artu zutenetik III Felipe"ko "moriskoak" Españi"tik jaurti zituan arte "algarabiak" uri artan AMASEI MENDEZ bizirik jarraitu izateaz arritzen ez dana ¿zer dala-ta arritu daiteke, moroek Oska artu zutenetik I Pedro'ren eskuetara galdu zuten arte, Euskerak IRU mende t'erdiz bizirik iraun izateaz?

- Oskátik itzulita-gero jaso dut, era isekagarrian esana, Aragoi'ko gauzen azterketan aritua omen dan arabar baten ezpaiñetatik, uri artako euskaldun zar aiei-buruz azalpen bernia:

"Talde koxkor bat izango zan Oska;n 1561 "an Euskeraz itzegiten zuana. Araba'n ere izango dira lau, bost sei, inglanderaz dakitenak, baiña orrek ez du Araba'n inglanderaz itzegiten dala esateko eskubiderik ematen".

Aurkakunde erreza duan azalpena: bai noski. Araba'n izango dira inglanderaz dakiten lau, bost, sei. Baiñan lau, bost, sei oiengaitik ez da Araba'ko Aldundia kezkatuko, eta ez da lau, bost, sei oien aurka legeak eta aginduak ematen eta erabaki zorrotzak gertutzen asiko.

Ba, ez ziran Oska'ko Agintari eta Jaun altsu aiek ere, lau mende luzeen epean orrelako neurriak artzen ibilliko Oska'n Euskera itzegiten zutenak soilki lau, bost, sei izan ba'lira.

Igaro gaitezen orain Oska'ko Probintzi-Artxiboan (protocolo 615. folio 13 y) gordetzen dan 1561 "ko dokumentu orri ikustaldi bat ematera.

Bertan, baratarj edo notario baten aurrean Uriko Salerosleen Kofradiak artekarj berri baten izendaketa nola egin zuan jakiñerazten digu: guri, ordea, ajola zai-guna, auxe besterik ez da: artekari arri, beste artekari guztiei ordura arte bezala, Euskera ERABILTZEA DEBEKATU zitzaiola.

Dokumentu onen doiñua aro artako barrokeraren girokoa da: naasia, birresaketaz, ots, gauzak-alperrik-bi-aldiz-esaten-ibiltzez, eta aunditasunkeriz betea. Sarrera, aro artako baraterien idatzi geienek bezala, latiñez du:

"Osce (6). Die XXX aprilis anno MDLXI. \ eodem die llamado convocado y ajuntado el \ capitulo de los magnificos los priores \ confrades de la confradria bulgarmente dicha de los \ mercaderes de la Ciudad de Huesca so la invo \ cation de Nuestra Señora de Salas y del señor \ Sant Francisco..."

Ez dut idazki zar orren astapena oso-osoa, arrazoirik gabe jaso, idazkia Oska"ko Probintziarena ez baiña Oska"ko Uriarena eta Oska"ko Uriarentzako dala ederki adierazten bait digu. Gero ere, idazki osoan ez bait da bein bakar batean Oska'ko Probintzirik edo Probintzi ortako erri bat bakarrik aipatzen.

Bere astapen orren bidez zintzo agertzen digu, beraz, Oska"ko Salerosleen Kofradia oraingoan esatera ta agintzera zijoan guztia —1349"ko arek esan eta agindu zuan guztia bezala— Oska Urirako bakarrik esana eta agindua izan zala.

Ortaz, bai au eta bai ura, Oska URIKO dokumentuak ditugu, Oska URIAN idazkiak, Oska URIKO erakunde biren (Udalaren eta Kofradiaren) eskariz, Oska URIKO artekariantzat, eta Oska URIKO azokaren jardunkearako sortuak.

Aundinaikeriaren aizea, dokumentua Batzar artan artutako erabakiak aurkezten asten danean dagerkigu berriro:

"Et así, todo el dicho capi \ tulo de aquella a capitulo llamados \ convocados y llamados capitulan \ tes capitulo hacientes tenientes cele \ brantes y representantes todos confor \ mes..."

Eta besterik gabe agindu guztietan nagusiena ematera dijoakigu: Salerosketak legeztatzerakoan Euskera erabili aal izateko debeku. Orokorra. Au omen da ba artekariak egin bear dutena:

"Habrà de hacer tratos lícitos y no prohibidos, \ y hacer relación y memoria de los tratos \ y conciertos que se harán, y que en los dichos \ tratos no se hará parada ni hablará en gerigonza \ bizcayno nabarro ni en el al \ garabia ni en otro estranyo lenguaje \ sino en nuestra lengua materna" (7).

- Berriro, 1349"an bezala, Agindua ez da Oska'ko erriarentzat, eta ez du Euskeraz itzegiterik galerazten. (Oraingo onek ez zezakean orrelakorik egin ere, au ez bait da beste ura bezala Oska'ko udalarena, Oska"ko sal erosleen Kofradiarena baizik).

- Orduan bezala, oraingo au ere soilki artekariantzako da: Udalekoentzat ura, Kofradikoentzat au.

- Artekariak ere, ez orduan ez orain, ez zaie, ez karrketan ez azokan bertan, Euskeraz itzegiterik galerazten; salerosketak Euskeraz legeztatzea baizik.

- Ez da berdiña ori adierazteko bi dokumentuek darabilkiten izkera: "hacer mercaderia ninguna entre ningunas personas", 1349"ko arek; askoz argiago l 561 "ko onek: "hacer RELACION y MEMORIA de los tratos y conciertos".

(6) Rosa Ayerbe paleografilarik gipuzkoarrak egin du dokumentu onen idazkera zarretatik idazkera berri-rako aldakuntza, nere eskariari erantzunez. Berari darraikiot nere idazlan ontan. Berak "OSCE" ori ez du jaso, eta ez da arritzekoa, dokumentuan idatzirik dagoan bezala geiago bait dirudi zentzurik gabeko marraketa edo orduango baratarien ikur bat zentzudun itza baiño. Berez "OSCAE" bear zuan idatzirik, latíñezko genitibu toki-adierazle bat bait da. Bere esannaia, "Oska""n da. Nik aurreneko lerroaren asieran ipiñi dut. Dokumentuan, lerro orren gaiñekoan dago, bera bakar-bakarrik.

(7) "Parada" . Orrela, dagoan bezala, itz laguntzaillerik gabe, idazki ortan dakarren zentzuan Erroman-tze Aragoitarretik artua izan bear du. Zentzu berori eman aal dezan, Gaztelerak "mala" aurre-ikipintzen dio: "mala parada". Beraz, gure idazki ontan, "que en los dichos tratos no se hará parada" orrek, artekariak "beren ariketan zikinkeririk ez dutela egin bear", esan nai du.

- Ori beteko zuala, ziñegiñez agindu bear izan zuan 1561 "an artekarigai berri batek. Dokumentu au Kofradiaren artekari izan nai zuan gizaseme orok, onartua izateko bete bear zituan baldintzak adierazteko izan bait zan idatzia.

- Ona, berriz, nere ustez dokumentu guztian gauzarik garrantzitsuena:

Zinketa ori ez zala oraingo artekarigai onentzat bakarrik asmatua izan. Aldeantiz, artekarigai guztiak zeudela zinketa ber-berori egitera beartuak.

Garbi diosku ori dokumentuak berak: Artekari berriak egin zuan zinketa "el juramento acostumbrado de los otros corredores" zala, esaten bait digu, eta zinketa orren bidez artekarigai berria "a tener todas las otras cosas que la dicha correduria tiene de obligaciones et que LOS OTROS CORREDORES son obligados a tener, servir y cumplir" bearturik gelditzen zala.

- Orrek; neretzat beintzat, au esan nai du: 1349"tik 1561 "arte, XIV, XV eta XVI mendetan Euskeraren aurkako lege ori indar bizian egon zala Oska'ko Urian, eta, alatagutziz, Oska"ko urian, Euskerak, bizirik jarraitu zuala! Eta ori bada noski zerbait, Euskerak, edozein giropean bizirik jarraitzeko, bere-baitan daraman kemen miresgarria lotsarik gabe goraiatu aal izateko!

- Ta... ¿ez ote du beste zerbait ere esan nai? Alegia, aundia zala, Oska Uriko agintarien eta "indar bizien" (barkatua bekit gazteleraikeri txolin ori) Euskeragana-ko kezka? Danadala, au beintzat adierazten digu: ez zala nolanaikoa iru mende aietan Euskerak Oska Urian izan zuan indarra.

XVI mendeko dokumentuan ez da "Abraych" edo Eberkerarik agertzen. 1492"ean Ispanietatik jaurtiak izan bait ziran juditzak, Errege Katolikoen aginduz.

Eta On Federiko Balager adiskideak agindu didan, XVII mendean Oska"ko Euskerari-buruz itzegiten duan dokumentua 1609"z ondorengoa bada, ez da bertan "algarabiarik" ere agertuko, "moriskoak" urte ortan izan bait ziran III Ferlope'ren aginduz Ispanietatik uxatuak.

¿Zer geratuko ote da ba XVII mendeko Oska'n, bertako jendearen ezpaiñetan bizirik? Gaztelera, guztiaren jaun eta jabe, eta Aragoi'ko Erromantzearen ondarrak: eta Euskera, Oska'ren jatorrizko izkuntza, gazteleraizko ugalde oro-porrokatzailearen azpian ere miresgarriki oraindik iltzeke!

Badira 1561 "ko dokumentu ontan iru esakera arrigarri: "gerigonza", "lenguaje extraño", eta "lengua materna".

- "GERIGONZA"!!! Besteren lepotiko lotsa suma dezake edozeiñek itz ori dokumentu ortan irakurtzerakoan! Sumatu bear luketenek sumatzen ez dutelako, aiek ez sumatzeagaitik guk naitanaiez sumatzen dugun lotsa mingarria.

"Gerigonza" zer dan gauza jakiña da: gaur "jerga" esan oi zaion izkera traketsa. Berez, "gerigonza", —orain "jerigonza" idazten da—, itzak ez du iñori zergaitik lotsarik sentierazi. Baiña kulturik gabeko jendillaje arlotearen izkera esan nai dualako eta mai-zenik izkera trakets ori naskeriz eta lizunkeriz orbandurik agertzen dalako, oso zentzu makurra erantsi oi zaio beti itz orri. Eta, ondorioz, onako, olako, edo alako izkuntza "jerigonza" bat dala esatea, izkuntza orri iñork egin lezaoikean iraiñik aundiena egitea da.

Ba zentzu makur ori guztia dakar 1561 "ko dokumentu ontan itz orrek: i"gerigontza"! Dokumentu ortan "gerigonza" Oska"ko Salerosleen Kofradiko zuzendariek Aragoi"ko Erromantzeari esaten bait diote!

Ez zaitez arritu. ¿Zenbat aldiz ez duzu zuk entzun españiar erdaldunen ezpaiñetatik gure Euskera onuragarria "UNA JERGA" besterik ez dala? "Un galimatias" dala. "Un guirigay". "Un chapurriau"!

Oska'ko Jaun aiek, ordea, "gerigonza" galerazterakoan, ez zan kultur-ororen-aurkako "jerga" izkelgaitz orren erabilketa beren artekarietara debekatu nai zieten, bazekiten ba, mordollokeri baldar eta naiko zikin ori ez duala iñongo artekari ofi-

zial batek oiturazkoa lez dokumentu ofizialak idazteko erabiltzen. Ta, bai 1561'eko onek bai 1349'ko arek, bi dokumentuek, beren artekari ofizialei zer izkuntza ez erabili agintzen dietenean, oiturazkotzat errez erabili daitezkean izkuntzak dauzkate buruan.

Orrela, Jaun aiek "gerigonza" izendatzen duten izkuntza beraien izkuntza berbera da: Oska'n bertan, eta Oska'ren inguruan, Jaun beraien gurasoek sortu zutena, eta beraiek ere umetan beintzat eta seguruaski ori idatzi zuten unean ere beren etxeetan eta karrika ta enparantzetako lagunartean mintzatzen zuten izkuntza: Aragoi'ko Erromantze onuragarria! Izkuntza onuragarri ori bait da beste izkera arlote, baldar, mordoillo eta maiz aski lizun aren kide egiten dutena!

Orregaitik, 1349'ko larruki ark ez die, artekarie, "gerigonza"rik galerazten. Dokumentu ura, ain zuzen, Erromantzez idatzia bait dago. "Gerigontza" bazan orduan ere Oska'n, jende arlotea-baitan. Erdiaroan, "sermo rudis" edo "vitiosa locutio" esan oi zioten mordollokeri ori arras bait zegoan zabaldurik. Baiñan Oska'ko Kontzejuko Jaunek ondo zekiten beren artekarietako dokumentu ofizialak mordoillokeri ortaz idazterik ez zitzaiela sekulan burura etorriko.

Gaurrengungo oskatarrek bai, lotsaren antzeko zerbait sumatzen dute beren baitan-da, dokumentuko "gerigonza" ori ijitoen izkera izango zala, esan didate. Orrela D. Federico Balaguer adiskideak ere.

Ez, ordea, ez. Ez da ijitoen izkuntza, ijitoak diru-arazoen zuzenketarako, ibereiziki diru-arazoen zuzenketarako! jende egokiak, ots, "konfiantzako" jendeak izan daitezkeanik, ez bait du iñongo agintarik, iñongo kofradik, iñongo pertsonak, iñongo iñork sekulan pentsatu ere.

Ijitoak, eta ijitoena daitekean oro, ijitoen izkuntza adibidez, legezko azoka-dokumentuetatik eta beste edozein dokumentu legezkotik at egon dira beti. Aragoi'en batez ere, ijitoak agian beste iñon baiño zakarkiago erabiliak izan diran lurrean!

Orregaitik, txorakeria dirudi Oska'ko Salerosleen Kofradi artako Zuzendariek salerosketa bat ijitoen izkuntzan legeztatua izan zitekeala pentsatzeko gauza izango zirela uste izate utsak!

Batez ere, garai adan, ijitoen adiskide motza zan Aragoi'en, kofradiak, baita politikagintzan bertan ere, oraindik indar aundia zuten erakunde ofizialak zirala gogoratzen badugu.

- "LENGUAJE EXTRAÑO": Izen ori damaie kofradikoek Arabierari, Aragoi'ko Erromantzeari eta Euskerari.

Arabiera, egiaz zan "erbesteko izkuntza". Iguingarriki ibilli ziran ordea Aragoi'en bertan jaio ta azitako Erromantzeari "extraño" "erbestekoa" esan ziotenean. Anitz okerrago oraindik Euskerari izengoiti arbuaiagarri ori ipiñi ziotenean.

Beste Euskalerrietan bezala Aragoi'en bertan, era berean eta garai berean, edestiarreko "arrizar" edo paleolitik'aroen jaio zan eta arrezkero etenik gabe Aragoi'en indartsu bizituz zetorren, eta, geiago oraindik, Aragoi berari nolakotasuna ta nortasuna, ots, azala ta mamia, eta izena berbera eman zizkion, eta izena beintzat oraindik ematen jarraitzen zion izkuntza ¿nola —eta nork!— "lengua extraña" edo "erbestetiko izkuntza" izendatu dezake? Lotsagarria benetan!

"LENGUA MATERNA". Ikusi dugun bezala, jatorriz aragoitarrak zituzten eta bearbada agian umetan beraiek ikasi ta Oska'ko karriketan itzegin zituzten izkuntza biak irainduz gero, "Lengua Materna" esaten diote Gaztelerrari.

Galde au datorkit bat-batera gogora: "lengua materna", non eta Aragoi'en baldin ba'da, ¿Gaztelerriko "lengua materna" ¿zein ote da?

Ez bitez, ordea, Aragoi'ko nere adiskideak, beren Arbaso aien txorakeri oiek dirala-ta, geiegi kezkatu. Aiek bezain txorakeri mardula egin bait zuten berreun

urte geroago gure Euskalerrri ontan "Azkoiti"ko Zalduntxoek" Bergara'n Batzar batean bildurik.

Ezaguna da Gipuzkoa'ko uri ortan sortu zuten Ikastetxe bikain berdin gabea. Bertan, jakaña, gaztelera ez egiñerazi zuten irakasketa guzia. ¿Nola ez, urteetan eta urteetan, soilki latinez irakasten zuten Espainiko Unibersitateetan irakasketa oro "en lengua materna" egin bear zala, ori lortu zuten arte, oiuka ta oiuka ibilli zira-nez gero?

Laister jausi zitzaizen gaiñera itxaroten ez zuten tximista: Eskutitz bat iritxi bait zitzaizen Araba'ren egoaldeko muturrean aurkitzen dan Armiñon izeneko errixkatik: Irakasketa oro "en lengua materna" egin bear dalako ori, egi aundia da. Baiñan Bergara'n "la lengua materna" ez da Gaztelera, Euskera baizik, zion eskutitz artan armiñondar batek.

Larritu ziran "Zalduntxoak". Bildu ziran Bergara'n. Eta asko eta sakonki pentsatu ta asko ta arretaz itzegin eta birritzegeñez gero, onako au erantzun zioten armiñondar onuragarri ari: Bergara'n "lengua materna" ez da Euskera, Gaztelera baizik. Euskera, Bergara'n, "lengua doméstica" da. Parragarria? Ez ote... negargarria?

* *

Eman dezagun urrats bat aurreruntz. Esan dugun guzti ori, XVI mendeari dago-kio. Baiñan, ¿XVII"ean ere itzegiten ote zan Euskerarik Oskara Uriko karriketetan?

Oskako Probintzian bai, mende ortan Euskeraz itzegiten zala, zalantza orotik at dagoan gauza da, Oihenart"ek mende ortan bertan "Notitia Utriusque Vasconiae" izeneko liburua argitara eman zuan ezkerero.

Onela bait dio, nik emen "Bi Euskalerrri-buruzko Berriak" itzuliko dedan liburu ortan:

"Vasconum populi alii citra Piryneum in Iberia, alii ultra Pyreneum in Aquitania sedes habent: Citra Pyreneum sun Navarri, Jacenses, Alavenses, Ypuzcoates, et Biscayni. Ultra Pyreneus (sic) Gascones et Vasci".

Euskeraz:

"Erri Euskaldunen Erriak, batzuk, Auñamendiaren alde ontara, (beri"n dagoz. Beste batzuk, Auñamendiaren beste aldera, Akitani'n. Onako auek dira Auñamenditik onuntzakoak: Naparrak, JAZETIARRAK, Arabarrak, Gipuzkoarrak, eta Bizkaitarrak. Auñamendiz aruntzakoak, Gaskoiñak eta Baskoiak" (8)

Itz borobillak dira Oihenarte'n itz oñek. Ezbaiean asteko zirrikurik uzten ez dutenak. Oihenart"ek ongi ezagutzen du Euskalerrria, eta Oihenart"ek badaki bera idazten ari dan garaiean Euskalerrria osotzen duten Erriak zein diran. Eta, zalan-tzarik gabe, ago betez, Erri oietako bat Jazetiarrena dala esaten digu.

"Jazetiarrak", "Jacetani", erromatarrek erabilli zuten itza da. Jazetiar oiek Jaka zuten uri-buru, eta Oskako Probintziaren Iparraldean bizi ziran. Eta ikusi dugun lez, XVII mendean Euskaldunak ziran. Euskeraz mintzatzen ziran; eta, nola gaiñe-

(8) "Vaci" idatzi zuan Oihenartek "Vasqui" idatzi naiez. "Baskoiak" , itzuli dut nik, "baskoak" esatea itxuragabekeri bat iruditu zaidalako. "Euskaldunak" esatea, berriz, ez zait egokia iduritu, euskaldunak berak aipatu dituan Erri guztiak diran ezkerero.

ra mintzatu!, Euskal erria osotzen zuten Errietako bat beraġen Jazetania, ots, Oskaren Iparraldea, bait zan!

Oar gaitezen gaiġera Oihenart"ek bere garaieko Euskalerrriaren barruan sartua izateko Jazetania" k euskalduntasuna beste arrazoirik ez zuala, geografiz, eta politikaz, Jazetania ez bait zan orduan "pars Vasconiae", Euskalerrriaren zati, "pars Aragoniae" edo Aragoiaren zatia baizik.

Euskera Jazetani"tik aruntz XVII mende artan ġ noraiġo itzeġin zan Oská ren iparraldean? Zoritxarrez ez zigun Oihenart"ek orrelakorik esan. XVII mende artaz gero ere ġ antxe bertan noiz arte itzeġin ote zan? Ez digu orrelakorik ere esaten. Ez zezakean esan ere, bera edestilaria bait zan, ez, oraindik etortzeko zeuden gertakizunen azti igarlea.

Badugu ordea bi galde oiei erantzuna emango digun gizon egokia. Frantzi"ko Iraultza Nagusian ain izen aundikoa izan zan Garat politikari txit ezaguna.

Jaun ospetsu onek, adiskide zuan Napoleon Bonaparte Inperatoreari, Euskalerrriko lurralde guztiak batute, laterri gare bat sortu zezala eskatu zion. Espāñatik eta Frantzitik berezirik Laterri yare izango zan Euskalerrri zabal orrek Napoleon bera izanen zuan Laterri-Buru.

Ta, eskari bikain orġ eġiġez bidali zion txostenean, Laterri berri orren mugak marraztu naiez, **EUSKALDUNAK AUÑAMENDIAREN EGOALDEAN KATALAUNI"KO MUġETARAİÑO IRISTEN ZIRALA** esaten zion.

ġ Zer ote da Garate" k izkera orren bidez adierazi nai zuana? XIX mendean, ġ oraindik! Euskera, Jazetani" n ez ezé, sortalderago llergetarrenak izandako Sobrarbe" n (latiġez "Super Arben" Euskeraz Arbe edo Arpe-Gain), eta baita Ribagorzá n bertan ere itzeġin zala? Bai, noski, nere ustez (9).

ġ Idatzi zuana idaztean Garate" k Oská ren Iparraldeko gizakume aien euskalduntasuna ez baiġa soilki jende aien jatorrizko euskotartasuna aipatu nai izan ote zuan?, ots, jende aien izkuntzaz ez baiġa jende aien endaz ari izan ote zan?

Ez, noski, ez!

Eġia da Garate" k ez duala esaten aien izkuntzaz ari danik. Baiġan eġia da, baitare, aien enda utsez ari danik ere ez duala esaten.

Garat ez zan edozein: Laburditarra, euskalduna. 1789ko "États Generaux" edo Laterri-Maillen Batzar Orokorrerako Laburdi" k diputadu izendatua izan zan Dominique bere anaiarekin batera, Batzar artan Laburdi" ko Lege Zarra babestu zezaten; Iraultza-aroko Jaurlaritzan Justizi-Arazoetako Ministro izan zan eta orregaitik XVI Luis Erreġeari berak irakurri bear izan zion eriotzara galtzen zuan sententzia, naiz len bera sententzi aren aurka autarki emana izan. Barne-Auzietarako Ministro ere izan zan, eta beste eġinkizun askotan era berean ari bear izan zuan lanean, atzerrian Frantziaren ordezkari bezala, adibidez. Legiztilari ospetsua, filosofi, eta elerti irakaslea, izlari yayoa izparringilari zorrotza eta idazle txukuna, Frantzi" ko Akademian aulki baten

(9) Riba-Gorza, euskeraz Gortza-ibar izango litzake. Gortza, berriz, gaurregun Naparro" an, gazteleraz Salazar eta euskeraz Zaraitzu esaten zaion Araneko erri baten euskal-izena da. Gazteleraz, Güesa. Danadala, ez da noski Ribagorzá ko toponimia izango Garat gezurti utziko duana, jatorriz euskaldunak diran toki-izenez beterik bait dago guzia: Benabarre, Benaske, Tolba, Ellon, Laskuerre, Kalasantz, Aren, Salga, Areto, Altzamora, Baliera, Esera, Isabena (len Isaleena), etabar, etabar...

jabea, et beste ororen gaindik euskeraren maitale sutsua eta Euskalerrriaren ezagule aundia, ederki zekian Napoleon'i bidali zion txosten adan zer aritu zan idazten.

Orregaitik, ez daiteke ulertu zergaitik —Euskalerrriaren edestia ain zearo ezagutzen zuan Garat arras jakintsu arek, Oska'ren iparreko jendeak aipatzean— soilki-soilki ajen enda utsez mintzatu nai izan balu, jatorriz eta endaz aiek bezain euskotarrak diran Errioxar, Burebar, Bearnotar, Bigorretar eta gaiñerakoak zergaitik ez zituan aipatu (10).

Oihenart'ek idatzitakoaz mintzatzean esan duguna birresan bearoko dugu oraingoan ere: Geografiaz eta politikaz "pars Aragoniae" ziran XIX mendeko oskar tar aiek Euskalerrriaren barrukoak bezala Inperatorearen aurrean aurkeztu aal izateko, Garatek ere, aien euskalduntasuna beste arrazoirik ez zuala.

Euskeraz itzegiten zuan lurralde aial izan zuan Laterri yare biurtu, eta, orregaitik, Euskaldunen mugak, ots Euskeraz itzegiten zutenen mugak erakutsi nai izan zizkion Inperatoreari, eta Oska'ren iparraldeko biztanleak muga aien barruan zeudela, ots, EUSKALDUNAK ZIRALA esaten zion.

Ta, Garat'ek, Napoleon'ekin txantxetan eta gezurretan ibiltzerik ez zuan, eskatzen zion guzti ura lortu na; bazuan beintzat.

* *

Baiñan guk orain, Oska'n, Urian bertan, XVII mendean Euskeraz itzegiten zan jakin nai genuke.

Ez dut, -joraindik!-, abotsa jasoz baietz esateko dokumenturik, baiñan badut izango dedalako itzaropena. Ots, ordea, ezetz esateko ere ez bait du iñork dokumenturik. Eta ezetz esateko aztarna txikienik ere ez dan bezala, baietz esan aal izateko bat baiño geiago badira, eta logikarik zuzenenaren araura uste on osoa merezi dutenak.

Ezetz esan aal izateko, eta baita ezetz uste izate utserako ere, nere gazteiz"ko adiskide arek bezala, irudipen soilla besterik ez duzu aipatu aal jzango: Oska Urian XVII mendean, Euskeraz itzezin izatea ezin izan daitekean gauza iruditzen zaizula.

Eta irudipen ori ziurtatzeko, irudimen bñllutsaren esparrutik at, ezin izango duzu deus aurkitu.

Ain txiki, ain pñttñn, an ezereza, ain aula, ain txiro eta garrantzi gabea uste izan dugu gure Euskera-ta, ezin pentsatu ere dezakegu, bere azken-ondarrak iltzear aurkitzen diran mendi-zokootatik ain urruti, Oska bezalako ur; aundi baten karrika ta enparantzetan XVII mendera arte bizirik, jeta indartsu!, jarraitu aal izateko gauza izan zitekeanik.

(10) "Gu ez gara aspaldiz gero euskaldunak; ez izkuntzaz ez kulturaz: baiña odolez ordea zuok, gipuzkoarrok, baiño askoz baskoi" garbiagoak gera. Edestiaurretik asita gaurregun arte mota oroko Erriak igaro bait dira, mordoka, Gipuzkoa-zear goruntz eta beeruntz, an beren odolaren aztarnak utzi. Onera, ordea, ez da sekulan iñor etorri, azkeneko une auetan turismo-zaleak izan ezik. Alderantziz, emendik alde egin du, aal izan duan orok", esan zidan bein Jaun batet Arpe-Gain edo Sobrarbe'ko Ainsa erri txukunean. Egia zion. Alare, Euskera galdu da Ainsá n. Baiña bizirik jarraitzen du Gipuzkoa'n. Ori, zergaitik ote? ¿Bai ote du zer-ikusirik garai aietan ain eraginkorrek ziran elizgizonen jardunkerak? ¿Aragoi artako gizakumeek izkuntzari-buruz azkeneko bi-iru mende auetan izandako mentalitatearena ote da errua?, edota, agian, garai ortako izkerra berari sortutako gaitz ezezagun batena? Arazo orri-buruz azterketa sakon bat egiteko, Teologian Doktore, Antropologian Doktore eti izkuntziztian ere Doktore dugun Latxaga izango genuke Euskerazaintzan, ezpairik gabe, gizonik egokiena.

Birresan dezagun, ordea, guzti ori lur sendoan oiñarri ziurrik ez duan irudime-naren jardunkera besterik ez dala, ta alderantziz, ordea, uste uts oien aurka min-tzatzeke oiñarri zindorik, bai, badugula.

- 1^a: Euskeraren bizirik iraun aal izateko gaitasuna. Euskera edesti-aroaren barruan Ajo (Axo, Atxo, gazteleraz "Rokedo") izeneko aitzmuturretik Lurrat itxa-soraiño, eta Iber-Mendikatearen egoaldeko maldetatik Garona Ibaiaren ibarretaraiño, eta agian baita iparralderago Dordoña ren ibarretaraiño itzegin zala, gaur iñork ukatzen ez duan gauza dala.

- Orduango beste izkuntzak illik dauden bezala, Bizirik irauteko beste izkun-tzek ez bezalako iraunmen miresgarri bat baduala erakutsiz Euskerak bizirik jarraitzen duala, eta ez duala laister iltzeko asmorik batere erakusten, eta ori danok ikusten dugun zerbait dala.

- Edestiaurrean sortua izan zanez millaka urtez geroago, XIV mendean bizi-rik-eta-indartsu-irauteko-aalmen bereizi orren ondorioz, kezka mardulik eta baita bildurrik aski sortu zizkiela Oska'n Uriaren Kontzejuko agintari eta jauntxo nagu-siei, ikusi dugula.

- Urte mordo bat geroago, XVI mendean kezka ta bildur berdiñak sortuz jarrai-tzen zuala Oska artan bertan, Kofradiko salerosle eta Uriko "indar biziiei" (barkatua bekit gaztelerakeri trakes ori).

- 2^a: Izkuntza orok bizirik jarraitzeko baduan kemena: Izkuntza bat ez da bizi-tza bizkorretik eriotz orokorrera urtetxo baten epean, adibidez 35 urteren epe motzean igarotzen. Are gutxiago, -Euskerak mendeak zear baduala erakutsi duan bezala-, besteek erakutsi ez duten mendeak -zear-bizirik- irauteko kemen arrigarri bat baduan izkuntza.

- Ba, bizirik eta bizkor -"indar biziengan" kezka arduragarriak sortu aal izate-ko bezain bizkorra- agertzen zaigu Euskera 1561 ean. Orra ba: 1561 tik XVII men-dera 35 urte besterik ez daude. Logika ororen aurka zoroki jardutea izango litza-ke, beti alako iraunmena erakutsi duan, eta orduan bertan -dokumentu auek ditugu lekuko- erakusten ari zan gure izkuntza, Euskera, 35 urte oien epe labu-rraan zearo ezabaturik gelditu zala uste izatea.

Beraz, zalantzan ibilli gabe aldarrikatu dezakegu, Oska"ko Urian, Euskera itze-giten zala XVII mendean. Itxaron dezagun ordea gure uste ori izkera ukaeziñez sendotuko digun XVII mendeko dokumentua. Berak dokumentu ori ezagutzen zuala, eskuetan euki zuala, billatzen saiatuko zala eta aurkituz gero bidaliko zida-la agindu zidan Federiko Balager jakintsuak. Badakit bere agindua betekoa duala, Aragoi'ko zaldun zintzo oietako bat da ba bera, aguretxa omengarri -ta ornen-dura- iritxi dan arte beti itza-betetzaille txukuna (11).

Latiegitar Bixente

(11) On Federiko itzal aundiko eta edesti-gai auetarako Aragoi'en gizonik jakintsuena dalako, XVII mendera arteko Euskeraren iraunpenari-buruz, ni Gazteitz'era itzulita bereala bidali zidan gutunak baditu baratari baten legezko "akta" edo "agiri" baten garratzzi, balore, ta indarra. Orregaitik eman nai dut emen osorik:

*Oska, 1999'ko uztailak 22. Le acompaño fotocopia sobre la disposición que solicita. No ha salido muy bien, pues el volumen fue restaurado hace poco y el papel que colocan los res-tauradores dificulta la visión. Del siglo XV no conozco ninguna mención. Los de los siglos XVI y XVII, los encontraré en los protocolos del Archivo Histórico Provincial. Cuando consiga las fotocopias ya se las enviaré. Un saludo muy afectuoso de Federico Balaguer".